

Jean Daniélou SJ *Teologia judeochrześcijańska. Historia doktryn chrześcijańskich przed soborem nicejskim*, seria *Myśl teologiczna*, t. 39, tłum. ks. Stanisław Basista, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, ss. 384

Wydaje się powszechnie uznane, że teologia chrześcijańska miała narodzić się ze spotkania orędzia ewangelicznego z filozofią grecką. Rzeczywiście, już od samego początku teologia ta zaczęła używać intelektualnych narzędzi filozofii greckiej, deprecjonując fakt

istnienia wcześniejszej teologii o strukturze semickiej. Zauważając ten fakt, jeden z największych teologów XX w., Jean Daniélou, proponuje studium z teologii judeochrześcijańskiej, a więc tej teologii, która była uprawiana w Kościele pierwotnym, zanim dołączono do niej element filozofii i teologii starożytnej Grecji, albowiem teologia jest tak dawna jak Objawienie i od samego początku stanowi przedmiot refleksji i zgłębiania. Dokumenty literackie, jakie zachowały się z tego czasu, są nieliczne i poruszają trudne kwestie, potwierdzając jednocześnie istnienie tej „archaicznej” teologii. Dla przykładu, Papiasz, Ireneusz, Klemens Aleksandryjski odwołują się do „tradycji” sięgających czasów apostołskich i różnych od reguł wiary; *List Barnaby* wtajemnicza ukształtowanych chrześcijan w „gnozę misteriów”; *List Apostołów* i *Apokalipsa Piotra* ukazują rzekome nauki podane przez Chrystusa po zmartwychwstaniu i zachowane w tylko w tradycji ustnej.

Studium Jean Daniélou naświetla szczegółowo pierwszy okres historii chrześcijaństwa i pokazuje, że zanim chrześcijaństwo wyraziło się w pojęciach świata hellenistycznego, dobrze znało i adaptowało wcześniejszy – semicki sposób wyrazu.

Teologia judeochrześcijańska ukazała się w 1958 r. i od tego czasu znacznie pomnożyły się badania nad judeochrześcijaństwem. W 1964 r. ukazało się angielskie tłumaczenie tej pracy, a w 1974 – włoskie. Po ponad 40 latach środowisko polskich teologów otrzymuje tę pracę w języku polskim.

Przez judeochrześcijaństwo Ojciec Daniélou rozumie nie tylko fakt istnienia chrześcijan przywiązanych do przestrzegania przepisów Prawa żydowskiego albo nielicznych Żydów czyniących w swoich wierzeniach miejsce dla Jezusa z Nazaretu, ale przede wszystkim to „forma chrześcijańskiej myśli, która nie implikuje łączności ze wspólnotą żydowską, ale która wyraża się w ramach zapożyczonych od judaizmu” Taka forma myślenia nie tylko istniała, ale rozwijała się w Kościele obok innych form. Stąd ważny i znaczący w historii starożytnego chrześcijaństwa jest okres judeochrześcijański, który rozciąga się od początku chrześcijaństwa do około połowy II wieku. Czytając olbrzymi materiał wydobyty przez Ojca Daniélou z rozmaitych starożytnych źródeł chrześcijańskich, nie można wątpić, że wielki wpływ na pierwotne chrześcijaństwo wywarły żydowskie elementy kulturowe. Bogactwo dokumentacji i odniesienia do źródeł, obfitość przetłumaczonych i zanalizowanych tekstów czynią z tej książki niezastąpione narzędzie pracy dla każdego interesującego się początkami chrześcijaństwa.

Celem, jaki sobie postawił autor, jest odtworzenie myśli judeochrześcijańskiej. Między Nowym Testamentem a początkami teologii hellenistycznej, jaka pojawia się u apologetów, istnieje okres przejściowy, którego postać jest mało znana. Powodem jest fakt, że dzieła, w których ta teologia się wyraziła, w znacznej części zaginęły, bowiem stanowiły niedoskonały wyraz, który ustąpił miejsca dziełom bardziej ukształtowanym. Jednak można odtworzyć pewną część tego literackiego dziedzictwa.

Samo słowo „judeochrześcijaństwo” można rozumieć w trzech różnych znaczeniach. Może ono oznaczać najpierw Żydów, którzy uznali w Chrystusie proroka lub Mesjasza, ale nie Syna Bożego, i którzy stanowią w ten sposób grupę pośrednią między Żydami a chrześcijanami. Po drugie, można je rozumieć jako chrześcijańską wspólnotę z Jerozolimy, zdominowaną przez Jakuba i jego idee. Po trzecie, to pewna forma chrześcijańskiej myśli, która nie implikuje związku ze wspólnotą żydowską, ale wyraża się w ramach zapożyczonych od judaizmu.

Monografia Ojca Daniélou dotycząca teologii judeochrześcijańskiej jest podzielona na cztery części: źródła, środowisko intelektualne, doktryny, instytucje.

W źródłach znajdujemy dwa rozdziały: *Literacka spuścizna judeochrześcijaństwa* oraz *Judeochrześcijaństwo heterodosyjne*. Pierwsza seria dzieł źródłowych to apokryfy Starego Testamentu, a wśród nich najważniejsze to *Wniebowstąpienie Izajasza*, *II Księga Henocha* i *Testament XII Patriarchów*. Drugim źródłem jest literatura pseudoewangeliczna, jak m.in. *Ewangelia Piotra*, *Ewangelia Jakuba*, *Ewangelia Hebrajczyków*, *Ewangelia Egipcjan*. Trzecim – pisma liturgiczne, spośród których najważniejsze to: *Didache*, *Ody Salomona*. Czwartym – *List Barnaby* i *Pasterz Hermasa*, *Listy Ignacego Antiocheńskiego* i *List Klemensa Rzymskiego*. Źródła te reprezentują judeochrześcijaństwo ortodoksyjne, ale obok niego rozwijają się rozmaite prądy judeochrześcijaństwa heterodoksyjnego. Do takich Ojciec Daniélou zalicza: ebionitów, Elkasaja i jego uczniów, chrześcijański zelytyzm, Karpokratesa, gnostycyzm samarytański, setytów, naaseńczyków, szkołę Walentyna, enkratyków.

W części drugiej Ojciec Daniélou umieścił również dwa rozdziały. Pierwszy dotyczy egzegezy judeochrześcijańskiej. Chrześcijaństwo jako coś nowego w środowisku żydowskim, wyraziło się za pomocą form tego środowiska, to znaczy jako interpretacja Starego Testamentu. W początkach chrześcijaństwa funkcjonowało wiele typów egzegezy. Wiadomo, że istniała egzegeza palestyńska, targumiczna, midraszowa i gnostyczna. W drugim rozdziale prezentowana jest apokalipsa judeochrześcijańska. Słowo „apokalipsa” oznacza odkrycie, dzięki któremu zasłona przykrywająca wyższe czy niższe rzeczywistości zostaje usunięta dla widzącego w taki sposób, że może on kontemplować tajemnice kosmosu i historii. Angelologia jest jednym z charakterystycznych wątków teologii judeochrześcijańskiej. Będzie miała wielkie znaczenie dla całej teologii trynitarniej i odznaczy się we wszystkich pozostałych dogmatach.

Część trzecia składa się z siedmiu rozdziałów, które kolejno przedstawiają podstawową problematykę dogmatyczną: Trójcę i angelologię, tytuły Syna Bożego, Wcielenie, teologię odkupienia, *Mysterium crucis*, Kościół, millenaryzm.

Jedną z cech teologii judeochrześcijańskiej jest różnorodność wyrażeń, którymi określa Syna Bożego. Pierwszym było wyrażenie, które określa Chrystusa jako „Imię” Boga. Następnym jest Prawo, które jest tłumaczeniem hebrajskiego *Torah*. *Tora* jest dla Żydów nie tyle samym zbiorem praw Bożych, co aktem, przez który Bóg nakazuje. *Tora* jest traktowana jako rzeczywistość Boska, istniejąca wcześniej od świata. W synagodze jest przedmiotem prawdziwego kultu, jest widzialnym sakramentem obecności Bożego słowa. Prawo Boże i słowo Boże są utożsamiane jako aktualna obecność Boga. Chrystusa nazywa się też Jednocześnie Prawem i Przymierzem. Chrystus jest też nazwany Początkiem i Końcem. Zauważa się troskę, aby wydarzeniom Chrystusa nadać kosmiczny wymiar. Chrystus we Wcieleniu przechodzi poprzez anielski świat, podczas narodzenia wywłaszcza demoniczne moce, w chrzcie stawia czoło księciu otchłani. Te wydarzenia stają się misteriami, Boskimi działaniami, jak o tym świadczą gwiazda Mędrców ze Wschodu czy światło chrztu. Objawia się w nich chwała Boża. W teologii odkupienia akcentuje się kwestię zstąpienia Chrystusa do otchłani i los sprawiedliwych zmarłych przed Chrystusem. Zarówno w świecie żydowskim, jak i greckim rozpowszechnione jest przekonanie, że zmarli przebywają w krainach mieszczących się pod ziemią. „Zstąpienie do otchłani (piekiel)” to doktryna, według której

Chrystus po swojej śmierci zstąpił do podziemnych krain, by ogłosić uwolnienie sprawiedliwym, którzy byli tam uwięzieni. Doktryna ta, obca Nowemu Testamentowi, jest typowo judeochrześcijańska i została przyjęta przez tradycję Kościoła i włączona do Wyznania wiary.

Tak jak wcielenie Chrystusa wyrażało się jako zstępowanie, podobnie jest z uwielbieniem, które jawi się jako wstępowanie. Wniebowstąpienie Chrystusa oznacza przede wszystkim wyniesienie ponad wszelkie stworzenie człowieczeństwa, z którym zjednoczyło się Słowo Boże.

Teologia judeochrześcijańska to teologia chwały. Kładzie akcent na zwycięstwie Chrystusa i jego kosmicznej skuteczności. Widać to w roli, jaką odgrywa krzyż. Krzyż nie jest tu traktowany jako narzędzie męki ani jako znak kultowy, lecz jako kategoria teologiczna. Pojawia się więc jako moc Chrystusa w jego zmartwychwstaniu, jako znak kosmicznego rozszerzenia odkupienia, jako przedmiot eschatologicznego oczekiwania. To znak zwycięstwa Chrystusa. Jest jak gdyby żywą istotą, która towarzyszy Chrystusowi w dziełach Jego mocy, w otchłani, podczas Paruzji. Jest on narzędziem, przez które wcielone Słowo dokonuje swoich zbawczych dzieł. Jego kształt przywodzi na myśl symbolizm kosmiczny, w którym wyraża on powszechność dzieła odkupienia, jednocześnie jako jednoczący wszystko, jako nadający trwałości nowemu stworzeniu oraz jako rozpoznający to, co należy do Chrystusa, i to, co jest Mu obce.

Bardzo wczesnie Kościół wydaje się być świadomy swego istnienia jako podmiotu teologicznego. Wydaje się, że to znaczenie jest o wiele większe, niż będzie to w teologii patrystycznej czy średniowiecznej. Wiadomo, jaką rolę odgrywał w Starym Testamencie lud Boży. Prorocy budowali całą teologię Izraela jako oblubienicy Jahwe, jako winnicy Pana, jako miasta Najwyższego. Apokaliptyka wzbogaciła te symbole przyrównaniem Izraela do lilii, gołąbki, owieczki. Ta wspólnota jest „wieczną rośliną”, „sanktuarium dla Izraela”. Wyrażenia te pojawiają się w teologii judeochrześcijańskiej na określenie Kościoła. Kościół jest „uprawą zasadzoną przez dwunastu apostołów Umiłowanego”, jest świątynią „zbudowaną na fundamencie apostołów i proroków”. Kościół będzie „nową Jerozolimą”, „prawdziwą winnicą”, „doskonałą gołąbką”, „jedynym domem”. Jest też tu mowa o Kościele jako rzeczywistości preegzystującej. Hermas mówi o nim: „Został on stworzony jako pierwszy, przed wszystkim [...] To dla niego świat został stworzony”

Millenaryzm jest wyrazem dogmatu o Paruzji. Paruzja Chrystusa zawiera najpierw zwycięstwo nad Antychrystem. Belial jest wrzucony do ognistego jeziora. Wtedy zmarli święci zmartwychwstaną. Następnie święci jeszcze żyjący zostaną przemienieni. Jedni i drudzy królują wraz z Chrystusem na ziemi. Czas ten jest nazwany czasem odpoczynku bądź czasem tysiąca lat. Potem następuje sąd ostateczny, zmartwychwstanie złych ku karze oraz przemienienie sprawiedliwych, które jest drugim zmartwychwstaniem, oraz wejście do nieskazitelnego życia.

W części czwartej pt. *Instytucje O*. Jean Daniélou omawia zagadnienia związane z chrześcijańskim wtajemniczeniem – chrztem i Eucharystią, pisze o wspólnocie chrześcijańskiej – więc zwyczajach modlitewnych i kapłaństwie, oraz w ostatnim rozdziale wymienia cechy duchowości należące do judeochrześcijaństwa, a więc: nauka o dwóch duchach, prostota i wiedza oraz tendencje ascetyczne.

Należy poszukiwać pierwotnej liturgii chrześcijańskiej nie w misteriach hellenistycznych, lecz raczej w kultowych zwyczajach żydowskich, bowiem tutaj właśnie można zna-

leżć analogie do zwyczajów chrzcielnego wtajemniczenia, ramy eucharystycznego ustanowienia, godziny modlitw czy rytuał świąt.

Na zakończenie przypomnijmy, że celem, jaki sobie postawił Autor w niniejszej książce, było przeprowadzenie badań za pośrednictwem dokumentów, jakie przetrwały z okresu judeochrześcijańskiego w starożytnym Kościele, i sprawdzenie, czy dane, które przedstawiają, mają wystarczająco dużo cech wspólnych, by można było mówić o teologii judeochrześcijańskiej. Zaś lektura tej monografii pozwala wyciągnąć pozytywne wnioski, że teologia judeochrześcijańska jest teologią, to znaczy usiłowaniem stworzenia całościowej wizji, na podstawie przesłanek, które stanowią Boskie wydarzenia Wcielenia i Zmartwychwstania Słowa. Zestawienie i opracowanie rozmaitych materiałów źródłowych pochodzących z czasów judeochrześcijańskich świadczy o istnieniu teologii judeochrześcijańskiej, która miała istotny wpływ na życie pierwszych chrześcijan, później jednak pozostawała coraz bardziej w cieniu, aż w końcu uległa bardziej zhellenizowanym strukturam następných epok.

ks. Andrzej Małachowski